

ГРАМАТИКА

УДК 81.367.627:82-1

І.А. Павлова

КРЕАТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ У ТВОРАХ І. ДРАЧА

У статті досліджено питання художньої виразності та значущості числівників у поетичних текстах І. Драча. Актуалізується один із напрямів дослідження поетичної мови – вивчення потенційних можливостей частин мови, що в художньому тексті є маркером прагматики – образності, емоційності, оцінки, експресії. Спростовується поширена думка про те, що числівник не має потужної потенції для активної реалізації функцій художніх засобів. Поетична мова І. Драча насичена числівниковими метафорами, порівняннями, реалізацією синекдохи, гіперболи, перифрази, антитези, крім того, має місце така фонетико-синтаксична фігура обрамлення тексту, як епанора.

Ключові слова: числівник, прагматичне значення, поетичний текст, художні засоби, ідіостиль.

Павлова І.А. Креативное использование имен числительных в произведениях И. Драча. В статье исследуются вопросы художественной выразительности и значимости имен числительных в поэтических текстах И. Драча. Актуализируется одно из направлений исследования поэтической речи – изучение потенциала частей речи как маркеров прагматики – образности, эмоциональности, оценки, экспрессивности. Опровергается мысль о том, что имя числительное не имеет потенциала для активной реализации функций художественных средств. Поэтическая речь И. Драча насыщена художественными средствами на основе имени числительного – метафорами, сравнениями, реализацией синекдохи, гиперболы, перифразы, антитезы, кроме этого, имеет место такая фонетико-синтаксическая фигура оформления текста, как эпанора.

Ключевые слова: имя числительное, прагматическое значение, поэтический текст, художественные средства, идиостиль.

Pavlova I.A. Creative Use of Numerals in the Poetry of Ivan Drach. The article is devoted to topical issues of the language units 'functioning in artistic texts of prominent writers, in particular the poet of the sixties Ivan Drach. One of the areas of poetic language research is actualized – the study of the potential of parts of speech, that is a marker of the art text pragmatics – imagery, emotion, evaluation, expression. The specific use of numerals is investigated, in particular their artistic expression and significance in the poetic texts of Ivan Drach. The popular belief is refuted that numeral does not have a strong potentiality for active implementation of the functions of art means taking into account the limited semantics and abstracted lexical meaning. Poetic language of Ivan Drach is full of numeral metaphors, similes, implementation of synecdoche, hyperbole, paraphrase and antithesis, besides there is such a phonetic-syntactic figure of text frame as epanafora. The poet models grammatical deviation by violating rules of numerals' usage. Colloquial and dialect forms are successfully used and occasional formations with the use of numerals are presented in poetic texts of Ivan Drach.

Analyzed material shows that numeral can rightly be considered a prime feature of idiostyle in poetic texts of Ivan Drach, which has a high frequency of use.

Keywords: numeral, pragmatic meaning, poetic text, artistic means, idiostyle.

Числівник належить до закритої лексичної системи слів, його вважають такою частиною мови, що має незначний вихід у прагматичну сферу власне через обмеженість семантичного значення. У різних ракурсах й у різний час числівник активно досліджували такі зарубіжні й вітчизняні науковці, як І. Бодуен де Куртене, П. Флоренський, І. Мельчук, Ю. Шевельов, А. Супрун, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, М. Всеволодова, А. Вежицька, В. Акуленко, К. Городенська, Г. Арполенко, К. Щербатюк, Т. Лукінова, С. Жаботинська та ін. Символіка числівника також має свою традицію вивчення (А. Лосєв, В. Топоров, Н. Арутюнова, Дж. Джинджихадзе та ін.), але специфіка його функціонування в художньому мовленні сучасних майстрів слова залишається недослідженою, натомість числівник виступає носієм авторської суб'єктивно-об'єктивної оцінки, а отже, є активною стилістемою, маркером ідіостилу письменника.

Актуальність дослідження полягає в особливій зацікавленості мовознавців проблемою функціонування мовних одиниць у художніх текстах видатних письменників, до яких належить і провідний поет-шістдесятник І. Драч. Дослідники з'ясовують стилістичні функції, експресивну своєрідність частин мови, що зумовлена особливостями їхньої семантики, морфологічною характеристикою та закономірностями образного використання. Важливим є вивчення частиномовної спеціалізації прагматичних засобів, ізпоміж яких числівник – одна з найчастотніших і смисломістких частин мови, носій домінантної ознаки кількості. Попри це художні функції числівника не знайшли достатнього висвітлення в лінгвістичних студіях.

Побутує поширена в лінгвістиці думка про те, що числівник не має потужної потенції для активної реалізації функцій художніх засобів [2]. Хоча семантика числівника обмежена, лексичне значення абстраговане, але звернення до поетичної мови, як однієї з чутливих сфер, що відбиває найтонші зміни в значенні слова, дає можливість з'ясувати додаткові конотації й переносні значення та поширеність певних числівників, виявити інформацію щодо характерних рис ідіостилу окремого поета.

І. Драч є однією із яскравих постатей української літератури, яка репрезентує шістдесятництво. Особливості його поетичного мовлення досліджували А. Янченко, М. Рябчик, Л. Скирда, В. Калашник, який зокрема вказав на особливу символіку образно-смислових єдностей І. Драча та ін.

Мета цієї наукової розвідки – показати специфіку використання числівників у художніх текстах поета-шістдесятника І. Драча. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) розглянути й описати стан дослідження художнього мовлення поета в сучасному українському мовознавстві; 2) з'ясувати прагматичну значущість числівників, функціональне навантаження; 3) схарактеризувати художні засоби, створені на базі числівника, у поетичних текстах І. Драча.

До найбільш виразних і талановитих представників шістдесятництва традиційно відносять І. Драча, поетичні тексти якого репрезентують індивідуальну техніку у використанні мови, засвідчують наявність значної кількості числівників порівняно з іншими поетами, тому саме його твори були обрані для аналізу.

Поетичні тексти І. Драча засвідчують наявність великої кількості числівників, що належать до різних лексико-граматичних розрядів. Незважаючи на те, що числівники та їх форми не характеризуються значним стилістичним розмаїттям, приналежністю до різних шарів лексики з погляду походження, сфери функціонування, активності-пасивності складу, усе ж у дискурсі шістдесятників функціонують репрезентанти різних лексичних шарів. Зауважимо, що на широкому тлі літературних форм мають місце й *діалектні*, що в цілому притаманні шістдесятникам. Так І. Драч вживає числівник *штири*: *Ладів аж цілих штири він вживав...* («Балада про кобзаря Хведора Холодного») [4: 191], що вказує на прагнення поета репрезентувати народне мовлення, хай навіть ненормативне. Очевидно, з тією ж метою поет порушує норми числівникового слововживання, моделюючи відповідні девіації, хоча у цілому йому притаманна незначна девіантність стосовно вживання числівникових форм. Важливою є думка Ю. Апресяна про те, що мовна аномалія створюється на базі зіткнення граматикалізованих або граматичних значень між собою з іншими значеннями [1: 625]. І. Драч уживає ненормативну граматичну форму орудного відмінка числівника *сто*, порівн.: *На сто колін перед стома богами / Я падаю...* («Поема для жіночого голосу») [3: 104]; *Так — я кажу тут лише про людину / І про знамено людини — про усмішку, / Взятую від мами Тетяни в полтавському полі, / Стома турботами скупану, / Стома журботами сушену, / Стома скорботами замиловану* («Балада про усмішку») [4: 314]. В останньому прикладі простежуємо синтаксичний паралелізм у вигляді анафори, поєднаної з епіфорєю, тобто фонетико-синтаксична фігура обрамлення — епананора (анадиплоза, стик), що, як видається, і зумовлює порушення нормативного слововживання, порівн.: *стома турботами скупану, / стома журботами сушену, / стома скорботами замиловану*.

Гру формами і смислами простежуємо й у такому слововживанні: *Сто стогном стугонить, / сто ячить, сто мовчить* («Початок Уїтмена») [4: 189], де фрагмент тексту «*сто стогном стугонить*» містить okazіоналізм *стогнота*, створений, очевидно, з урахуванням передусім фонетичних показників: знову простежуємо синтаксичний паралелізм у вигляді анафори. Оригінальне використання омофонів демонструє І. Драч: *Ми — двоє крил. / І ти і я. / Ти — двоє крил, / Бо я — твоя* («Поема для жіночого голосу») [3: 105], ця омонімія є дуже вдалою знахідкою поета, бо вона виконує важливу смислову функцію, посилює прагматику і образність контексту.

Лексичні повтори числівників слугують не лише для акцентування на них уваги як на ключових словах контексту. Вони слугують і для створення запланованої мовленнєвої тональності, наприклад *іронічної*: *Я п'ять років займався політикою / І став дурнішим у п'ять разів...* («Я п'ять років займався політикою») [6: 106] чи *жартівливо-іронічної* — *В нас — Безіменність! Всіх вона поїсть, / Та ще й закусть ними з іменами... / Вона там сьома, де було їх шість, / Сімдесят сьома, хитра до нестями* («Чорнобильська Мадонна») [5: 39] і под.

Лексичні повтори виконують у дискурсі поета і функцію динамізації, інтенсифікації, допомагаючи більш точно змалювати поетичну картину. Як

лексичні повтори можуть використовуватися навіть складні числівники, як-от: *Ось тут чотириста біля вічного вогню гріється, / Взнявши в дружини чотириста сивих досад. / Чотириста сивих гурійок вирощують інших онуків...* («В Ланчхуті») [3: 87].

Досить поширені в поетичних творах І. Драча і характерні для української мови невідмінювані кількісні збірні числівники, що функціонують переважно у розмовному мовленні і вказують на сукупність як одне ціле, типу *двійко*. За допомогою нього автор створює синекдоху: *Коли я буваю в Обухові, заглядаю в очі хат, / Може, побачу за шибкою двійко касожеських бров'ят...* («Андрію Малишку – на 60 років життя») [3: 89], метафору: *... Так заламує руки в млості, / Затупивши собою від нього / Свої двійко незламаних крил...* («Єдина, з твоїх фантазій...») [4: 77]; використовуючи конструкцію «приймєник в + *двійко*» моделюється смисл «спосіб дії, при застосуванні сили, конкретизованої числом»: *Таж тільки у снах злітатиме дядько Зінько в хмаров'я, / На лаві на золотистій летітиме в двійко крил...* («Балада про дядька Зінька») [4: 176]. Поет використовує й інші числівники зазначеного типу, як-от: *п'ятірко* (*Сонечко п'ятірко... засинаю... / Наді мною пальчики-зірки...* («Дівочі пальці») [4: 79]; *... Двадцятєро у сні сняться — / Синів п'ятірниця, / Та ще, мамцю-зірко, / Невісток п'ятірко...* («Балада про стару») [4: 125]), а також неозначено-кількісний новотвір *кількоро* (*Сіль анекдота. Жартів життєний хліб. / Гудок дитинства вилітає з серця. / Живу, як в батька, вже кількоро діб, / Аж сам на себе перестав я сердиться* («Гостини у цукровиків») [3: 97]) тощо. Активне використання таких числівників, очевидно, мотивоване тим, що поет послідовно вживає характерні елементи народного розмовного мовлення, які віддзеркалюють ментальні особливості його світобачення, вербалізацію кардіоцентризму, що супроводжується лексичним повтором указаних одиниць мови.

Однією із стильових ознак творчості поетів-шістдесятників є широке залучення до творення стилістичних фігур синонімічних та антонімічних конструкцій, які застосовуються як для передачі найточніших змістових нюансів, так і для урізноманітнення художнього тексту. Хоча числівники традиційно відносять до слів, що не здатні виражати синонімічні й антонімічні зв'язки, у художньому тексті це можливо. Характерним для творів І. Драча є протиставлення, яке базується на порівнянні із числівниковим компонентом: *Діти плачуть, і плачуть дерева. / У мамі не очі, а дві сльози* («Сльоза Пікассо») [4: 21], *Хлопчина гаса схилами Алагязу, Манташу. / Він як зерно. Сонце і Земля — вічні камені два...* («Біля старого млина з Казарапаті на березі Ахуряну») [4: 310]. Протилежності в тексті не лише протиставляють поняття, а й об'єднують їх у неподільне ціле. Так виникає мовна фігура оксиморона: *Отам ми сиділи, отам, / Де тісно — самому, а двом — просторо* («Отам, ми сиділи, отам...») [4: 80]. Щоправда, на матеріалі числівників така фігура утворюється нечасто.

Стилістичний прийом порівняння у творах І. Драча також містить числівниковий компонент. Такі порівняння автор проєктує на зовнішній, фізіологічний стан людини: *Ще ж роботонька не перероблена — ти ж так люто*

її робив, / Над столом ти перегинався, як обухівських сто горбів...! («Андрію Малишку — на 60 років життя») [3: 89]. Через порівняння репрезентуються й об'єкти довкілля: *Прип'ять летить як на крилах двох білених берегів...* («Полська легенда») [3: 27].

Частотною в ідіостилі І. Драча є й синекдоха, до складу якої входить числівник: *Ми — двоє вуст. / Тобі й мені / В губах цих глузд / На самім дні* («Поема для жіночого голосу») [3: 105]; *...І дивляться туди, / Де два ряди / Стоять, схилившись для удару, / В очах леліючи покару / І лютий гнів / На всіх царів* («Смерть Шевченка») [4: 29].

За допомогою числівника поет моделює перифрази: *Батогами вицьвох-кували оту сорок п'яту осінь...* («Синам баби Гурійки з Теліженець») [3: 40], часто подаючи їх поруч з омовлюваною назвою, порівн.: «бібліофіл» — «пастух лебідок в тисячу крилят» (*Відтоді — ця жага енциклопедій... / Вишукую, йду по сліду роками, / Мисливчий книг, довшинпа раритетів, / Бібліофіл з тремтливими руками, / Пастух лебідок в тисячу крилят...* («На дні роси...»)) [3: 18]).

Не менш розмаїто представлена і метафора, що репрезентує персоніфікацію: *Але ось ці — знайшли мене самі, / Два чорних томи дивляться на мене...* («На дні роси...») [3: 18–19]; *Запрягає музика три вітра, / Щоб процокати в серце твоє* («Музичний етюд») [6: 35] та ін.

У мовознавстві усталеною вважається думка, що серед типів метафори за смисловою структурою саме метафора-загадка найпосплідовніше відображає семантичну двоплановість образно вжитого слова. Вона суміщає в собі одночасно пряме і переносне значення і, відповідно, викликає асоціативні ряди, пов'язані з ними обома. Суб'єкт і об'єкт зіставлення умовно отожднюються: вони названі одним словом, тобто метафори-загадки є одночленими. При цьому на рівні словосполучення, як правило, спостерігається конкретизація метафоричного значення загадки на основі її поширення числівником. Саме кількісний числівник вказує на відгадку: «крила двох палітур» — *обкладинка книжки (Важкий він був — було мені п'ять років, / Я відіграв його у пазусі, розправив крила / Двох палітур, послухав серце — б'ється. / Навчивсь читати я по БСЕ* («На дні роси...»)) [3: 18]), «два чорних лебеді летять собі двотомно» — *книга з двох томів (А це вже — бач, який розмах крила: / Два чорних лебеді летять собі двотомно / На всі віки, на всі материки!..* («На дні роси...»)) [3: 19]). Креативність І. Драча тут виражається й створенням оказіональним прислівником на базі числівникової основи — *двотомно*.

На відміну від метафори-загадки, метафора-порівняння характеризується двочленністю конструкції, тобто безпосередньою наявністю в метафорі і суб'єкта, і об'єкта. Такі словесні конструкції не можуть бути зведені до одного слова як компоненти, взаємозумовлені у смислового відношенні принципом безпосереднього зіставлення двох реалії. Синтаксична розчленованість суб'єкта і об'єкта зіставлення наближає описуваний тип метафор до власне порівнянь, що підтверджується можливістю трансформації метафоричних сполучень слів у порівняльні конструкції: *Від себе втекти, як тікають від ньеньки, / У рай цей, у чад цей, у шал цей коханий, / Де сяють колін золоті місяченьки / Та персів проклятих два рідні вулкани...* («Тут бриз ходить

в шортах...») [4: 85]: *перси, мов прокляті два рідні вулкани; Живі електрони, дві білки іржаві, / Гей, князять на сосні, круглястій державі. / Іскряться очиці...* («Сосна») [4: 53]: *електрони, мов дві білки іржаві та ін.*

Метафора-епітет вирізняється тим, що приписує об'єкту невластиві йому риси. Тільки в ньому метафоричне значення має атрибутивний компонент, за рахунок чого такі метафори переважно мотивуються числівниковими формами *один, перший*, рідше — іншими кількісними чи порядковими числівниками. За їх допомогою образ-концепт конкретизується, індивідуалізується з боку кількості з актуалізацією значення виокремлення, унікальності: *...І дико в горлі стоятиме першої смерті ковток* («Балада про дядька Зінька») [4: 177].

Здатність до моделювання **гіпербол** є найбільш характерною для числівника та його форм. При утворенні гіпербол поет особливо часто використовує числівник *сто* — *Сто скажених свих бід / Та й сушило ж роду вроду, / Та не висхне зроду рід...* («Балада роду») [4: 126]; *тисяча*: *Кожного біса в глечик, в горщик, а може, в гладущик, / Хай там поливою вп'ються, / хай вогонь їх прошкварить до пупа, / Я їх вам тисячі вичворю...* («Майстер чортів Антонс Шмуланс») [3: 75]; *мільйон та ін.*: *Чоло в старого з жовтої розлуки, / Мільйони зморшок пов'ялили вид...* («Ніж у Сонці») [4: 88]; *Він причаїться в реакторі, на нього — мільйон замків, / А ви мені все голосите, все кицичите про нейтрони, / Йому замок із криці будують — за якихось десять років / По всім світі йому розставляють непохитні атомні трони* («Поліська легенда») [3: 27]; *Сто тисяч рік ввібрави в душу, / Таку потугу маєш дужу...* («Текучий меч») [3: 43].

Гіпербола проектується **на природні явища**: *Сто вітрів мій вік задріг / Сиву хату розхитати* («Балада роду») [4: 126]; **простір**: *Сива стежина в сто доріг / Розлітається од хати* («Балада роду») [4: 126]; **обсяг**: *Сто тисяч рік в одній руці. / Сто тисяч рук в одній руці / І сто століть на кулаці. / Все спиши? Вставай! Грими!* («Текучий меч») [3: 43]. В останньому прикладі поет моделює яскраві художні образи, використовуючи гіперболу метафору і метонімію. Гіпербола у поетичних текстах може поєднуватися з метонімією: *Все зекономив? Совість?! Честь?! Зумів / Забалагурити самі Верховні Вуха. / Колегіальний ум в мільйон умів — / А лестощі лиш персональні слуха* («Чорнобильська Мадонна») [5: 39].

Проаналізований матеріал показує, що поезія І. Драча характеризується високою частотністю вживання числівника. Поет є віртуозом числівникових образів, оскільки на базі числівників породжується розмаїття стилістичних фігур, тропів, прийомів, з'являється відповідна стильова тональність. І. Драч на основі числівника зумів показати лексичне розмаїття української мови, оскільки залучив не лише літературні нейтральні і розмовні форми, але й діалектні варіанти слів. У цьому вбачаємо велику майстерність митця слова, його креативність, уміння використовувати неабияке розмаїття ресурсу рідної мови.

Перспективу дослідження вбачаємо у необхідності аналізу інших лінгвальних одиниць, що репрезентують мовну особистість.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Апресян Ю. Д.** Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2-х т. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 2. – 767 с.
2. **Арполенко Г. П.** Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Шербатюк. – К. : Наукова думка, 1980.
3. **Драч І. Ф.** Корінь і крона. Поезії / І. Ф. Драч. – К. : Рад. письменник, 1974. – 111 с.
4. **Драч І. Ф.** Сонце і слово : Поезії / І. Ф. Драч. – К. : Дніпро, 1978. – 367 с.
5. **Драч І. Ф.** Храм сонця : Поезії / І. Ф. Драч. – К. : Рад. письменник, 1988. – 125 с.
6. **Драч І. Ф.** Вогонь з пополу : Поезії : (З шістдесятих – у дев'яності) / І. Ф. Драч. – К. : Рада, 1995. – 120 с., іл.

Павлова Інна Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: pavlova.ms@inbox.ru

<http://orcid.org/0000-0003-2691-556X>

Pavlova Inna Andriivna – Candidate of Philology, Associate Professor at the Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.